

SAVREMENE TEORIJE DEMOKRATIJE

Apstrakt: Cilj ovog rada je dvostruk: najpre će biti analizirane četiri savremene teorije demokratije, da bi potom bio predložen teorijski okvir za dalja istraživanja koji se zasniva na prethodno analiziranim teorijama. U radu će biti analizirane sledeće četiri teorije demokratije: pluralizam, teorija društvenog izbora, deliberativna demokratija i participativna demokratija.

Ključne reči: demokratija, glasanje, interes, preferencije, opšte dobro.

Osnovni cilj ovog rada¹ je dvostruk: najpre će, kako sam naslov sugeriše, biti izložene ključne postavke nekoliko savremenih teorija demokratije, da bi potom bio predložen teorijski okvir za dalja istraživanja, kao i skica teorije koja bi se zasnivala na prethodno analiziranim pretpostavkama. Međutim, odmah se postavlja pitanje šta se podrazumeva pod savremenim teorijama demokratije. Shodno uobičajenim periodizacijama u političkoj filozofiji, i filozofiji uopšte, teorije demokratije mogu biti podeljene na antičke, moderne i savremene. Obično se u ovakvoj vrsti klasifikacija savremenim teorijama nazivaju one koje su se javile početkom XX-og veka. Uprkos ovom uobičajenom načinu gledanja na stvari, u ovom radu biće razmatrane teorije počev od 50-ih godina XX-og veka. U nedostatku prostora za detaljnije opravdanje ovakve vrste periodizacije, biće dovoljno da se konstatuje kako upravo u ovom periodu dolazi do konstituisanja teorije demokratije kao zasebne discipline i oblasti istraživanja. U skladu sa naznačenom dvostrukom namerom rada, razvoj teorije

¹ Istraživanje je sprovedeno zahvaljujući stipendiji Ministarstva nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije i rađeno je u okviru projekta Instituta za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu, pod nazivom *Regionalni i evropski aspekti integrativnih procesa u Srbiji: civilizacijske pretpostavke, stvarnost i izgledi za budućnost* (br. 149031). Tekst je proširena verzija predavanja održanog 19. 03. 2008. godine na istom tom institutu. Autor se zahvaljuje Aleksandru Dobrijeviću, Vladimiru Milisavljeviću i Predragu Krstiću na primedbama i komentarima koje su izneli u diskusiji nakon predavanja. Većina od tih sugestija uneta je u završnu verziju teksta.

demokratije biće delom hronološki izložen počev od datog perioda, a delom fokusiran na neke suštinske aspekte koji su relevantni za formulisanje predloženog teorijskog okvira.

Plan daljeg izlaganja je sledeći: prvo će biti izložene ključne postavke četiri savremene teorije demokratije. Nakon toga biće učinjen pokušaj da se naznače granice, odnosno tačke slaganja i neslaganja između datih teorija. Potom će biti ponuđeno opravdanje za odluku u pogledu izbora teorija. Naime, u radu se razmatraju određene teorije, dok se izvestan broj drugih nalazi izvan fokusa. Opravdanje odluke za predložene teorije biće učinjeno s obzirom na pojedine slične klasifikacije i razgraničenja koja su ponudili drugi autori. Najzad, u završnom delu rada biće skiciran okvir za jednu, ili možda više različitih teorija demokratije, koje bi se zasnivale na pretpostavkama prethodno razmatranih teorija. Dakle, iako je kvantitativno gledano najveći deo rada posvećen razmatranju različitih teorija demokratije, njegova suština se sastoji upravo u definisanju naznačenog teorijskog okvira kao područja mogućih plodnih istraživanja koja bi trebalo da doprinesu daljem razvoju demokratske teorije.

U ovom istraživanju biće razmatrane sledeće četiri savremene teorije demokratije:

1. Pluralistička teorija
2. Teorija društvenog izbora
3. Deliberativna demokratija
4. Participativna demokratija

1. Pluralistička teorija nastala je početkom 50-ih godina XX-og veka i još se naziva empirijskom teorijom demokratije. Već sam naziv sugeriše osnovnu orijentaciju ove teorije. Pluralistička teorija je po samo-razumevanju autora te orijentacije po svojoj prirodi empirijska ili deskriptivna. U tom pogledu pluralisti su u velikoj meri bili inspirisani Šumpeterovom (J. Schumpeter) težnjom da se tradicionalnom načinu razmišljanja o demokratiji suprotstavi nekom vrstom realističkog pristupa. Suština ovog pristupa bi se sastojala u tome da se umesto fokusiranja na pojedine normativne ideale, poput opšteg dobra, treba usmeriti na objašnjenje toga kako demokratija zaista funkcioniše. Nasuprot klasičnom određenju demokratije kao „vladavine naroda“, Šumpeter je sledeći ovu težnju došao do ključka da u demokratiji ne vlada niti narod kao celina, što je antičko

određenje, niti narod kao većina, što je moderno određenje, već se ona najpre može odrediti kao vladavina manjine. Još preciznije rečeno, ona je po Šumpeteru „vladavina političara“.² Jedini vid u kome se može reći da narod vlada je to što on ima mogućnost da na izborima promeni određene lidere, dok na sve drugo što se nadalje odvija građani nemaju gotovo nikakvog uticaja. Ovakvo gledanje na demokratiju je u velikoj meri bilo inspirativno za neke od polaznih pretpostavki pluralističke teorije. Dal (R. A. Dahl), jedan od najistaknutijih predstavnika ove teorijske orijentacije, određujući predmet istraživanja, demokratiju definiše kao „proces uz pomoć koga obični građani ispoljavaju relativno visok stepen kontrole u odnosu na lidere.“³ Iako se stepen kontrole karakteriše kao relativno visok, ono što Dal pod tim ima u vidu je upravo mogućnost da se na izborima zame ne oni zvaničnici koji loše rade svoj posao, zloupotrebljavaju funkciju i slično. S obzirom da je uloga građana time prilično ograničena, osnovno polje istraživanja pluralista postaje „svakodnevno“ funkcionisanje demokratije koje se odvija između izbornih perioda. Fokus je na stvarnim donosiocima odluka i na mestima na kojima se one donose.

Rezultat do koga su pluralisti došli istražujući realno funkcionisanje demokratije jeste da u njoj ne vladaju niti građani, niti političari, već ono što su nazvali interesnim grupama. Interesna grupa se shvata kao skup individua koje su udružene u zajedničkoj težnji da ostvare neki određeni interes. Pluralistička teorija pretpostavlja da sve individue koje pripadaju nekoj grupi u jednakoj meri teže ostvarenju ili unapređenju datog interesa, tako da same individue nisu predmet istraživanja, već interakcija između različitih grupa. Treba, ipak, istaći da pluralisti interese shvataju kao subjektivne, odnosno po klasičnom utilitarističkom modelu individue koja teži da maksimizira sopstvenu korisnost ili zadovoljstvo. Neka interesna grupa teži, dakle, maksimiziranju onog interesa koji je zajednički za sve njene članove. Pluralisti su verovali da kao što je moguće dati naučno objašnjenje kako funkcionišu interesne grupe, da je isto tako moguće vršiti precizna predviđanja daljih poteza i interakcija s obzirom

² Schumpeter, J. (1976) *Capitalism, Socialism and Democracy*, London: Allen & Unwin, p. 285.

³ Dahl, R. A. (1956) *A Preface to Democratic Theory*, Chicago: Chicago University Press, p. 3.

na različite faktore kao što su resursi, broj članova, odnosno moć kojom raspoláže određena grupa. Moć, uopšteno gledano, nije koncentrisana samo u jednoj instanci, već se prostire preko mnoštva kanala i sastoji se u težnji za dominacijom svake od interesnih grupa.

Iz ovakvog gledanja na demokratiju nužno sledi da će interesne grupe biti u sukobu. Nasuprot idealizovanom shvatanju demokratije kao poretka u kome su sukobi u velikoj meri neutralisani, pluralisti ističu upravo ovaj momenat kao dinamički element neophodan za uspešno funkcionisanje demokratije. Neutralizacija sukoba značila bi potpunu dominaciju neke od grupa što po pluralistima ujedno znači i iščezavanje demokratije. Sukob interesa između različitih grupa nije, dakle, jedino činjenica koju je moguće detektovati u savremenim demokratijama, već ujedno i poželjno stanje. Međutim, pošto sukobi povodom oskudnih resursa mogu biti u toj meri intenzivni da dovode u pitanje i sam poredak, pluralisti su posebnu pažnju posvetili istraživanju načina uz pomoć kojih se u demokratskom društvu obezbeđuje stabilnost zajednice. U tom pogledu oni su ponudili čitav spektar različitih analiza, ali su njihova rešenja ujedno bila i predmet vrlo snažnih kritika. Vlada je, po pluralistima, najpre ta čiji je zadatak da posreduje između različitih interesa kako bi se obezbedila izvesna ravnoteža. Ovaj uvid je kritikovan s obzirom na to da ne obezbeđuje nikakav mehanizam koji bi osigurao vladu od padanja pod uticaj neke od interesnih grupa. Zatim se na medisonovskom tragu pluralisti često pozivaju na sistem provera i ravnoteža koje su ustavom zagarantovane, kako bi se izbegla dominantna pozicija neke od frakcija. Međutim, sam Dal je bio veoma kritičan u pogledu mogućnosti da ustavna rešenja garantuju stabilnost zajednice.⁴ Suština njegove kritike ustavnog suda sastoji se u tome da je paradoksalno da stabilnost demokratskog poretka zavisi od institucije koja je sama izuzeta iz demokratskog procesa odlučivanja.⁵ Potom je kao moguće rešenje ponuđeno ono što je Lijphart (A. Lijphart) nazvao „ortačkom demokratijom“ (consociational democracy), odnosno postizanje konsenzusa između lidera najuticajnijih grupa.⁶ Ovo

⁴ Isto, p. 98.

⁵ U tom pogledu je karakterističan njegov tekst *Decision-Making in Democracy: The Supreme Court as a National Policy-Maker*, *Journal of Public Law* 6 (Fall 1957), pp. 279-95.

⁶ Lijphart „ortačku demokratiju“ definiše kao „vladavinu kartela elite koji je stvoren kako bi se demokratija koja ima fragmentiranu političku kulturu preokrenula

gledište je kritikovano pre svega s obzirom na uski krug lica na kojima počiva mehanizam odlučivanja. Intuitivno gledano, ovakav oblik odlučivanja se u najvećoj meri udaljava od onoga što se inače smatra osobenošću demokratskog poretka. Takođe se čini da ova koncepcija počiva na prethodnoj pretpostavci da je uopšte moguće postići konsenzus, ali ako se prihvati ta pretpostavka onda se ne vidi zašto bi se sukobi rešavali u tako uskom krugu lica. Dal je osnov stabilnosti takođe potražio u konsenzusu u pogledu osnovnih vrednosti koje dele građani demokratskog društva. Nakon iznošenja ove teze obavljen je čitav niz empirijskih istraživanja čiji rezultati, suprotstavljajući se pluralizmu na njegovom sopstvenom terenu, sugerišu da među građanima u postojećim demokratijama pre postoji disenzus, nego konsenzus u pogledu vrednosti.⁷

Dalovo rešenje problema stabilnosti, koje u najvećoj meri odgovara duhu pluralističke teorije, nastalo je u suprotnosti prema dve dominantnim teorijama koje je on nazvao medisonovskim i populističkim shvatanjem demokratije. Iz medisonovskog shvatanja demokratije Dal preuzima orijentaciju na frakcije koje su glavna pretnja stabilnosti. Međutim, za njega nije u dovoljnoj meri prihvatljivo Medisonovo (J. Madison) rešenje da se ustavnim garancijama spreči bilo tiranija manjine, bilo tiranija većine. Populističko shvatanje demokratije je jedno od najtradicionalnijih i ono podrazumeva pre svega da se interesi svih građana uzimaju u obzir u jednakoj meri, a potom i da se do određenja kursa političkog života zajednice dolazi u skladu sa većinskim pravilom, odnosno onom opcijom koja je dobila najveći broj glasova. Dalovo neprihvatanje populističke demokratije u velikoj meri se zasniva na nemogućnosti da se iznađe procedura glasanja koja bi izbegla paradokse iracionalnosti. U tom pogledu se Dal oslanja na Erouova (K. J. Arrow) istraživanja, koja će biti razmatrana u kontekstu sledeće teorije, odnosno teorije društvenog izbora. To je ujedno i prva veza između ovih teorija koje uprkos tome što se razvijaju paralelno jedna drugu informišu u nekim značajnim aspektima. Dal je sopstveno rešenje koje se suprot-

u stabilnu demokratiju.“ Navedeno prema: Lijphart, A. *Consociational Democracy*, in: McRae, K. (ed.) (1974) *Consociational Democracy: Political Accommodation in Segmented Societies*, Toronto: McClelland and Stewart, p. 79.

⁷ Za pregled različitih kritika pluralističke teorije s obzirom na empirijska istraživanja videti: Held, D. (1987) *Models of Democracy*, Cambridge: Polity Press, pp. 197-99.

stavlja opisanim teorijama, ali ih u izvesnoj meri i pretpostavlja, nazvao poliarhijom. To bi, ukratko, značilo da je demokratija vladavina manjina, kako u smislu činjeničkog opisa, tako i u pogledu onoga što se smatra poželjnim stanjem.⁸ Dakle, Dal prihvata šumpetrovsku tezu o vladavini manjine, ali je shvata kao vladavinu mnoštva različitih manjina. Nije teško uočiti da uprkos medisonovskom nasleđu, logika pluralističke teorije u velikoj meri podseća na hobsovsku logiku prelaska na društveno stanje. Hobs (T. Hobbes) je, naime, stabilnost koja je osnovni cilj prelaska na društveno stanje izveo iz pretpostavke sukoba individua koje slede svoje sopstvene interese. U tom pogledu pluralisti slede identičnu logiku s obzirom na interesne grupe. Međutim, za razliku od Hobsa koji je garanciju stabilnosti video u koncentraciji moći u rukama suverena, po pluralistima se ona, u nedostatku jednog centra odlučivanja, zasniva na nekoj vrsti ravnoteže između sukobljenih interesnih grupa.

2. Teorija društvenog izbora takođe je nastala 50-ih godina prošlog veka, tačnije rečeno, snažan podsticaj za razvoj teorije bila je knjiga *Društveni izbor i individualne vrednosti* Keneta Eroua koja se pojavila 1951. godine. U vreme kada je izašlo drugo izdanje 1963. godine, Erou je pred sobom imao čitav niz radova koji su doprineli razvoju teorije na osnovama koje je on formulisao. Teorija se konstantno razvija sve do sredine 80-ih godina kada primat preuzima konkurentna teorija deliberativne demokratije. Kao što se pluralistički tip objašnjenja može postaviti u hobsovske ili medisonovske koordinate, teorija društvenog izbora zasniva se na pretpostavkama koje su utilitarističke prirode.⁹ Naime, klasični utilitaristi su smatrali da se polazeći od individualnog plana uz pomoć mehanizma sabiranja pojedinačnih funkcija blagostanja može doći do funkcije društvenog blagostanja. S obzirom da su na društveno blagostanje gledali kao na najveću sreću najvećeg broja ljudi, jasno je da je glasanje kao većinski način odlučivanja u okvirima ove teorije bio visoko vrednovan kao sredstvo koje prilično pouzdano može da ukaže na ono što društvo uzeto u celini smatra poželjnim. Međutim, direktna veza između procedure glasanja i funkcije društvenog blagostanja

⁸ Dahl, R. A. (1956) *A Preface to Democratic Theory*, Chicago: Chicago University Press, pp. 133-34.

⁹ Za kraću pred-istoriju teorije društvenog izbora videti: Arrow, K. J. (1963) *Social Choice and Individual Values*, New York: John Wiley & Sons, pp. 3-6.

koja je podložna preciznom formalnom istraživanju, uspostavljena je tek u okviru teorije društvenog izbora. Uspostavljanje ove veze Elster (J. Elster) i Hiland (A. Hylland) opisuju sledećim rečima:

„Teorija društvenog izbora nastala je iz dva odvojena problema- pronalaženja adekvatnog, ispravnog sistema glasanja i pronalaženja načina za merenje zbira društvenog blagostanja. Sama ideja da postoji bliska veza između ovih problema ranije nije bila jasno uviđana...Postavljajući problem kao pronalaženje *funkcije društvenog poretka preferencija iz seta individualnih preferencija* ova veza je mogla da bude uočena i mogla su da budu postavljena precizna pitanja koja su se ranije mogla samo naslutiti.“¹⁰

Odlučujuća razlika u odnosu na klasični utilitarizam je to što se funkcija društvenog izbora zasniva na racionalnom izboru individua shvaćenom kao posedovanje koherentnog seta preferencija. Na glasanje se onda u okviru teorije društvenog izbora gleda kao na izražavanje preferencija. Slično ponašanju potrošača koji se odlučuje za onu opciju koju u najvećoj meri preferira, na glasanje se gleda kao na izbor između datih opcija za onu koja je najviše rangirana u određenom ordinalnom profilu preferencija. Jednostavno rečeno, kao što bi potrošač trebao da bude u stanju da ukoliko jabuke preferira u odnosu na trešnje, a trešnje u odnosu na jagode, da jabuke preferira u odnosu na jagode, isto tako bi glasač trebao da poseduje koherentan set preferencija u pogledu izbora datih ličnosti ili politika. Uslovi individualne racionalnosti za preferencije formulišu se uz pomoć kriterijuma doslednosti. Da bi skup preferencija bio dosledan neophodno je da zadovolji uslove tranzitivnosti i potpunosti. Uslov tranzitivnosti koji je opisan prethodnim primerom formalno izražen podrazumeva sledeće: individua (I) ima tranzitivan set preferencija ako A preferira u odnosu na B ($A > B$), B u odnosu na C ($B > C$) i A u odnosu na C ($A > C$). Pored kriterijuma tranzitivnosti, takođe se pretpostavlja potpunost skupa preferencija. To znači da individua (I) ili preferira A u odnosu na B, ili B u odnosu na A, ili je indiferentna u pogledu datih opcija.

Erou je smatrao da se polazeći od ograničenog skupa individua i njihove racionalnosti uz pomoć specifikovanja procedure glasanja, koja bi i sama zadovoljila kriterijume racionalnosti može doći

¹⁰ Elster, J., Hylland, A. Introduction, in: Elster, J., Hylland, A (eds) (1986) *Foundations of Social Choice Theory*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 2.

do funkcije društvenog blagostanja za koju bi se takođe moglo reći da je racionalna. Jednostavnije rečeno, postavke racionalnosti individua i racionalnih uslova na nivou procedure glasanja, trebalo bi da povlače racionalnost samog ishoda. Ono što se naziva Erouovom „teoremom nemogućnosti“ je rezultat koji je u velikoj meri osporio ova početna optimistička očekivanja. Erou je, naime, pretpostavka-ma individualne racionalnosti, ograničenog skupa individua i opcija, dodao sledećih pet uslova koji bi trebalo da obezbede racionalnost na nivou procedure glasanja:

1. Univerzalni domen
2. Ordinalna racionalnost
3. Slaba Pareto optimalnost
4. Nemogućnost diktatorskih odluka
5. Nezavisnost od irelevantnih alternativa

Ovi uslovi ne samo da treba da garantuju racionalnost na nivou procedure, već ih treba shvatiti i kao intuitivno prihvatljive u pogledu moralnosti ili onoga što se inače smatra uslovima koji su fer. Naznačenu težnju u okviru teorije društvenog izbora da se formuliše takva vrsta procedure glasanja koja bi bila fer, Koleman (J. Coleman) i Ferdžon (J. Ferejohn) opisuju ovim rečima:

„Moderna teorija društvenog izbora sastoji se od niza pokušaja da se odbrane određene procedure glasanja ili kolektivnog odlučivanja uz pomoć aksioma koji imaju za cilj karakterizaciju različitih aspekata fer odnosa u pogledu procedure. Teoretičari društvenog izbora su, uopšteno gledano, privrženi stanovištu da je demokratskoj teoriji najprimereniji projekat razvijanja i opravdanja onih uslova čija je uloga da reprezentuju naše fundamentalne pojmove legitimnih i fer procedura. Teorija društvenog izbora nastoji da ostvari ovaj u suštini proceduralistički projekat uz pomoć aksiomatskih konstrukcija.“¹¹

Svi navedeni uslovi koji bi trebalo da budu racionalno i moralno prihvatljivi, bliže specifikovani podrazumevaju sledeće: prvi uslov znači da se u obzir uzimaju svi profili sa doslednim preferencijama, bez ikakvih ograničenja u pogledu redosleda preferencija. Drugi uslov je ujedno kriterijum, ali i ključni predmet ispitivanja. Njime se kao uslovom konstatuje da se radi o ordinalnom poretku

¹¹ Coleman, J., Ferejohn, J. Democracy and Social Choice, *Ethics*, Vol. 97, No. 1. (Oct., 1986), p. 7.

preferencija i još da važe isti kriterijumi doslednosti kao na individualnom planu. Treći uslov se zasniva na uobičajenom shvatanju Pareto optimalnosti, odnosno tezi da su razlike u društvu opravdane ukoliko unapređivanje nečijeg interesa nije učinjeno na štetu drugih. Izražena kao kriterijum, u ovom kontekstu Pareto optimalnost znači da ukoliko neka individua preferira određeno stanje stvari i sve ostale nemaju ništa protiv takve odluke, onda se može reći i da društvo gledano u celini isto to preferira. Ovo je slabo shvatanje Pareto optimalnosti, jer bi u slučaju da svaka individua izrazi takvu težnju bilo gotovo nemoguće odrediti koja vrsta ravnoteže je Pareto-optimalna. Četvrti uslov isključuje mogućnost donošenja odluka na diktatorski način, odnosno da preferencije jedne osobe nadvladaju bez obzira na to šta su preferencije drugih ljudi. Ovaj uslov u izvesnom smislu garantuje jednakost svih učesnika u procesu odlučivanja. Konačno, peti uslov isključuje mogućnost uticaja irelevantnih alternativa na proceduru glasanja. Ovo je važno zato što uvođenje dodatnih alternativa može u velikoj meri da utiče na ishod, odnosno da preokrene prethodno izraženi rezultat u pogledu izraženih preferencija.

Rezultat do koga je Erou došao formalnim putem je da ne postoji funkcija društvenog blagostanja koja bi mogla da zadovolji uslove 1-5 uzete sve zajedno.¹² Erouva teorema nemogućnosti dokazuje logičku nužnost da bilo koja funkcija društvenog blagostanja prekrši bar jedan od navedenih uslova. Nešto manje formalno rečeno, moglo bi da se konstatuje kako je naslov jedne knjige- racionalne individue, iracionalno društvo prilično prikladan opis rezultata do koga dolazi teorija društvenog izbora. Funkcija društvenog izbora se može smatrati iracionalnom utoliko što dolazi do pojave cikličnih većina. Ovaj problem poznat kao Kondorseov (Marquis de Condorcet) paradoks u slučaju tri osobe i tri opcije formalno izražen podrazumeva sledeće:

Osoba 1: $A > B$, $B > C$

Osoba 2: $B > C$, $C > A$

Osoba 3: $C > A$, $A > B$

Iz toga sledi cikličnost u pogledu preferencija jer $A > B > C > A$. Za ovakav rezultat kaže se da je nestabilan. A to je upravo rezultat do koga je Erou došao. Rešenje problema je moguće ukoliko se parovi

¹² Za potpun dokaz videti: Arrow, K. J. (1963) *Social Choice and Individual Values*, New York: John Wiley & Sons, pp. 51-57.

opcija iznose na glasanje u određenim vremenskim intervalima, tako da se najpre odlučuje između prve dve opcije, a potom pobednička opcija suprotstavi onoj sledećoj. Međutim, ovaj postupak podložan je manipulaciji agende u pogledu toga koje od opcija će se prve izneti na glasanje i slično. Dakle, upkos tome što je teorija društvenog izbora u svom najranijem obliku imala za cilj da specifikuje takvu vrstu procedure koja je ujedno racionalna i fer, rezultati ovih istraživanja su u velikoj meri doveli u pitanje vrednost i smisao demokratskog načina odlučivanja. Dalji razvoj teorije išao je u dva pravca: jedan je podrazumevao težnju da se relaksiraju neki od erouovskih uslova kako bi se izbegli neugodni rezultati u pogledu racionalnosti procedure glasanja, dok je drugi istu ovu težnju pokušao da ostvari kroz obogaćivanje informacione osnove na nivou samih individua (drugim rečima, vrši se proširenje u odnosu na erouovsko shvatanje funkcija blagostanja individua jedino u vidu preferiranja datih opcija). Ono što se smatra ključnim teškoćama teorije društvenog izbora, pojedini autori ubrojali su u njene vrline tvrdeći da rezultate ove teorije treba proučavati u okviru obrazovnih programa kako bi se građanima pružila osnova za demaskiranje demagije političara kada se pozivaju na „volju naroda“.

3. Konceptija deliberativne demokratije nastala je 80-ih godina XX-og veka i može se reći da je to danas dominantna teorija demokratije. Za razliku od početnog perioda koji je pretežno bio posvećen teorijskim promišljanjima, uveliko se prešlo na praktičnu primenu i osmišljavanje načina za delotvorno funkcionisanje deliberativnih instanci.¹³ Deliberativna demokratija je u velikoj meri nastala kao odgovor na teškoće sa kojima se susrela teorija društvenog izbora. Ranije je pokazano na koji način je ova druga teorija dovela u pitanje koncept racionalnosti u kontekstu demokratskog načina odlučivanja. Teoretičari deliberativne demokratije rukovođeni su težnjom da očuvaju pretpostavku racionalnosti, ali istovremeno argumentuju da je to moguće učiniti samo u okviru jedne drugačije koncepcije. Njihova osnovna zamerka teoriji društvenog izbora sastoji se u tome da ona na preferencije gleda naprosto kao na date. Imajući pred sobom koherentne profile preferencija, teoretičari

¹³ U tom pogledu je više nego instruktivna sledeće knjiga: Fishkin, J. S. (1997) *The Voice of the People: Public Opinion and Democracy*, New Haven: Yale University Press

nemaju potrebu da se pitaju otkud sklonost individua ka nekoj od opcija, da li je proces formiranja preferencija podložan manipulaciji, u kojoj meri je svestan, a u kojoj nesvesan, itd. Suština deliberativno-demokratskog pristupa sastoji se u formulisanju jedne šire koncepcije racionalnosti koja dozvoljava refleksiju u pogledu datog skupa preferencija. U tom pogledu se ovaj pristup s pravom ponekad naziva i refleksivnom demokratijom. Ova šira koncepcija racionalnosti bi garantovala mogućnost promene ili transformacije preferencija. Međutim, deliberativne demokrate se ne zaustavljaju samo na nekoj vrsti monološki shvaćene refleksivne svesti. Specifično obeležje ove teorije je da se ključni aspekt racionalnosti realizuje u argumentativnoj raspravi, odnosno stav da je transformacija individualnih preferencija moguća zahvaljujući prihvatanju opravdanih razloga u prilog neke drugačije politike ili koncepcije. Otud se deliberativna demokratija može definisati kao „zajednica u kojoj se poslovi uređuju uz pomoć javne deliberacije njenih članova.“¹⁴

U tom pogledu deliberativna demokratija u velikoj meri crpi inspiraciju iz antičke prakse demokratije. Naime, jedna od najvažnijih karakteristika atinske demokratije pored jednakosti pred zakonom, bila je jednakost u pogledu mogućnosti da se građani obrate u skupštini i javno iznesu argumente u prilog onoga što smatraju da je najbolje za zajednicu. Nešto savremeniji uzori za deliberativnu demokratiju su Ruso (J. J. Rousseau), posebno s obzirom na njegovo insistiranje da je opšta volja nešto što je različito od volje svih, i Kant (I. Kant), naročito ako se ima u vidu njegova koncepcija javnog uma kao kriterijuma legitimnosti odluka onih koji se nalaze na položajima. Pristalice deliberativne demokratije javnu raspravu smatraju osnovnim kriterijumom legitimnosti kako u pogledu opravdanja odluka onih koji su na položajima, tako i u smislu uzajamnog sporazumevanja i prihvatanja samih načela na kojima čitava zajednica počiva. Uprkos tome što unutar same teorije postoje neslaganja po pitanju koji su najbolji načini ostvarenja ovog ideala, ono što je zajedničko za sve koncepcije deliberativne demokratije je težnja ka postizanju konsenzusa u pogledu onoga što je opšte dobro. Ovu orijentaciju spram opšteg dobra Koen (J. Cohen) opisuje navedenim rečima:

¹⁴ Cohen, J. *Deliberation and Democratic Legitimacy*, in: Hemlin, A., Pettit, P. (eds) (1989) *The Good Polity: Normative Analysis of the State*, Oxford: Basil Blackwell, p. 17.

„Deliberacija, dakle, usmerava debatu na opšte dobro. A relevantne koncepcije opšteg dobra se ne sastoje jedino od interesa i preferencija koje su antecedentne u odnosu na deliberaciju. Suprotno tome, interesi, ciljevi i ideali od kojih se opšte dobro sastoji, su upravo oni koji preživljavaju proces deliberacije, to su interesi za koje zahvaljujući javnoj refleksiji smatramo da su legitimni kada polazimo pravo na neke društvene resurse.“¹⁵

Jasno je da je deliberativna demokratija u tom pogledu krajnje suprotstavljena kako šumpeterovski inspirisanoj pluralističkoj teoriji, tako i teoriji društvenog izbora. Šumpeter je, naime, tvrdio da u realnom načinu funkcionisanja demokratije nema mesta za opšte dobro i pluralisti su na njegovom tragu zaključili da konkurentske grupe u demokratskom društvu teže unapređenju sopstvenih, a ne javnih interesa. Slično tome, u teoriji društvenog izbora polazi se od ličnih interesa koje data osoba ima i koje izražava u privatnom činu glasanja. Za osobu koja sledi jedino pretpostavku svog ličnog interesa teško je pretpostaviti da bi u poretku preferencija mogla da nađe mesta za bilo koju vrstu koncepcije opšteg dobra. Deliberativna demokratija otvara prostor za takvu jednu mogućnost. Koenovim rečima rečeno, za deliberativnu demokratiju nisu bitni jedino interesi i preferencije koje date osobe ili grupe imaju, već one koje su u stanju da prođu test javnog propitivanja i javne rasprave usmerene ka opštem dobru. Umesto usredsređenosti na ličnu perspektivu, deliberativna demokratija pretpostavlja neku vrstu otvorenosti spram drugih građana u smislu spemnosti da se prihvate bolji razlozi. Tu bi onda važio princip reciprociteta- da ukoliko želim da neko uvaži moje razloge, isto tako moram da budem spreman da uvažim snagu boljeg argumenta koji neko drugi iznosi. Orijentacija spram opšteg dobra bi trebalo da bude garancija da su predlozi zasnovani na onim razlozima koje bi svi drugi građani mogli u jednakoj meri da prihvate.

Krajnji horizont ovako shvaćenog ideala demokratije bila bi neka vrsta zajednice u kojoj se odluke donose konsenzusom, odnosno slaganjem u argumentativnoj raspravi u kojoj svi članovi zajednice imaju jednaku mogućnost učešća. Međutim, teoretičari deliberativne demokratije skloniji su težnji da ovaj ideal učine ostvarivim u datim uslovima. U tom smislu je dobar deo teorije bio orijentisan na mehanizme i procedure uz pomoć kojih je moguće nadomestiti

¹⁵ Isto, p. 25.

ograničenja demokratije shvaćene jedino u vidu privatnog čina glasanja. Novinu koju deliberativna demokratija donosi u tom pogledu Frimen (S. Freeman) ovako opisuje:

„Ideal deliberativne demokratije kazuje da je prilikom glasanja uloga, a možda i dužnost, građana demokratije (democratic citizens) da izraze svoje nepristrasne sudove s obzirom na ono što vodi opštem dobru za sve građane, a ne njihove lične preferencije koje se zasnivaju na sudovima kako date mere utiču na njihove lične ili grupne interese. Građani i zakonodavci treba da apstrahuju svoje lične ili grupne preferencije u onoj meri u kojoj je to moguće i da nepristrasno glasaju za mere za koje nakon refleksije iskreno sude da su u interesu svih građana.“¹⁶

Dakle, iako je koncepcija deliberativne demokratije primarno zamišljena kao alternativni model demokratiji shvaćenoj po modelu glasanja, korak u pravcu izvodljivosti ovog ideala najpre se odnosi na transformaciju samog čina glasanja. Teoretičari deliberativne demokratije su svesni da je njihov ideal u velikoj meri utopijska zamisao ukoliko se ne dopusti neka vrsta kompromisa u pogledu mogućnosti realizacije. Koen, tako, s pravom uviđa da čak i u idealnim uslovima nema nužnih garancija da će se postići saglasnost. U tom slučaju glasanje se čini kao logična procedura kako bi se neka odluka ipak donela. Ono kvalitativno novo što deliberativna demokratije predlaže u odnosu na ranije koncepcije je to što bi glasanje koje je obogaćeno procesom delibracije, odnosno iznošenjem argumenata u prilog onoga što je opšte dobro, imalo suštinskog uticaja na sam ishod glasanja.¹⁷ U deliberativnoj koncepciji glasanju prethodi proces kome je glavni cilj postizanje saglasnosti na osnovu uzajamnog pružanja argumenata, što u velikoj meri može da doprinese transformaciji preferenciji koje bivaju izražene u činu glasanja. Za razliku od pluralističkog gledišta i onog teorije društvenog izbora, glasanje se ne odnosi samo na preferencije koje neko ima u skladu sa ličnim interesima ili interesima grupe kojoj pripada, već je sada reč o informisanim preferencijama, koje su formirane nakon procesa promišljanja

¹⁶ Freeman, S. Deliberative Democracy: A Sympathetic Comment, *Philosophy & Public Affairs*, Vol. 29, No. 4, (Oct., 2000), p. 375.

¹⁷ Cohen, J. Deliberation and Democratic Legitimacy, in: Hemlin, A., Pettit, P. (eds) (1989) *The Good Polity: Normative Analysis of the State*, Oxford: Basil Blackwell, p. 23.

i zaključivanja na osnovu rasprave u kojoj se iznose razlozi koji su prihvatljivi za sve građane.

Imajući u vidu ovakvo jedno stanovište Petit (P. Pettit) i Brennan (J. Brennan) su izneli tezu da bi trebalo glasati na „diskurzivno odbranljiv način“.¹⁸ Glasati na ovakav način po njima znači shvatiti sopstveni glas kao nešto što je podložno univerzalizaciji, odnosno kao čin koji je ispravan ne samo ukoliko stvari posmatramo iz sopstvene perspektive, već i iz perspektive bilo koga drugog ko se nalazi u istim okolnostima. Iz ove teze oni su izveli zaključak da bi pod tim uslovima pretpostavka tajnosti glasanja kao primerena demokratiji trebalo da bude napuštena. Drugim rečima, „diskurzivno odbranljiv“ način glasanja imao bi svoj puni smisao ukoliko bi građani najzad zaista i glasali u skladu sa stanovištem koje su zastupali u diskusiji koja prethodi glasanju. Bez pretpostavke javnog glasanja mogućnost strateške manipulacije ostaje otvorena. Međutim, čini se da istorijat borbe za tajnost glasanja, kao i opravdanje ove vrste glasanja iz perspektive zaštite od različitih vrsta zloupotreba ne daju za pravo optimističkim očekivanjima u pogledu „razotkrivanja glasa“. Imajući u vidu ove poteškoće, Petit i Brennan ublažavaju svoj stav tvrdnjom da uprkos tome što deluje pomalo zastrašujuće njihova koncepcija nudi važnu lekciju. A ona se sastoji u tome da ukoliko nije moguće izbeći pretpostavku tajnog glasanja, to ne znači da na nju ne treba gledati sa žaljenjem.

Na kraju, treba istaći da se uprkos generalne usmerenosti različitih koncepcija deliberativne demokratije na opšte dobro, ključne razlike između njih pojavljuju na nivou širih političkih koncepcija u okviru kojih se deliberativni model shvata kao procedura koja je neophodna za realizaciju samog tog ideala. Tako se prethodno opisana teza glasanja na „diskurzivno odbranljiv način“ najbolje može razumeti iz šire republikanske koncepcije kakvu zastupa Filip Petit. Ova koncepcija republikansko uređenje zasniva na jednakom učešću građana u procesu javnog odlučivanja, za razliku od drugih tipova uređenja koji se zasnivaju na nekom obliku dominacije. Petit smatra kako je u tom pogledu deliberativna demokratija u većoj meri saglasna sa republikanskim uređenjem nego konkurentska koncepcija pogađanja (bargaining), koja počiva na pregovaračkoj moći. Za

¹⁸ Brennan, G., Pettit, P. Unveiling the Vote, *British Journal of Political Science*, Vol. 20, No. 3. (Jul., 1990), p. 324.

razliku od koncepcije pogađanja koja je delotvornija ukoliko je pojedinac član određene interesne grupe, za koncepciju koja se zasniva na raspravljanju je karakteristično da primedbu na neku javnu odluku može da stavi „bilo ko ko je u stanju da se plauzibilno suprotstavi toku javnog donošenja odluka; ne morate, u principu, da posedujete nikakvu posebnu snagu ili moć kako biste bili u stanju da postavite razložni izazov odluci koja se i sama zasniva na razlogu.“¹⁹ Imajući ovakvu koncepciju u vidu Petit zaključuje kako se pluralistička teorija u najvećoj meri udaljava od republikanskog uređenja. Ukoliko interesne grupe teže da unaprede svoje interese na štetu nekih drugih individua ili grupa, onda je element dominacije nad tim grupama ili individuama neizbežan.²⁰ Za razliku od toga, u republici u kojoj niko ne treba da dominira nad nekim drugim i u kojoj je javno donošenje odluka otvoreno za ideje i interese svih građana, raspravljanje se obavlja na krajnje neutralan način koji isključuje favorizovanje nekog određenog grupnog ili ličnog interesa.

Sasvim drugačije viđenje deliberativne demokratije, s obzirom na širu političku koncepciju, ponudio je Rols (J. Rawls) u svojoj knjizi *Politički liberalizam*.²¹ Rols je pošao od istog onog problema koji su pluralisti smatrali ključnim- problema stabilnosti u demokratskom društvu. Međutim, dok je fokus pluralista na sukobljenim interesnim grupama, Rols svoju pažnju usmerava na ono što je nazvao „činjenicom razložnog pluralizma“. Rols se, naime, zapitao kako je moguća stabilnost u jednom društvu za koje je karakteristično mnoštvo razložnih religioznih, filozofskih i moralnih doktrina. Svaka od ovih doktrina je obuhvatna, jer nudi koherentan i jedinstven pogled na svet, i razložna, jer se može braniti kao ona koncepcija koju bi i drugi trebali da prihvate kako bi se valjano uredio zajednički život. Odgovor na izazov koji predstavlja činjenica razložnog pluralizma Rols vidi u mogućnosti postizanja „preklapajućeg konsenzusa“ oko one koncepcije koja bi bila najprimerenija za stabilnost demokratskog poretka. Preklapajući konsenzus podrazumeva da građani ostajući pri verovanju u određenu obuhvatnu doktrinu, prihvate neku drugu koncepciju koja se može smatrati u većoj meri

¹⁹ Pettit, P. (1997) *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*, Oxford: Oxford University Press, p. 188.

²⁰ Isto, p. 205.

²¹ Rols, Dž. (1998) *Politički liberalizam*, Beograd: Filip Višnjić, za dalje izlaganje je posebno relevantno predavanje IV

razložnom u pogledu stabilnosti demokratskog poretka. Međutim, Rols smatra da nijedna obuhvatna doktrina nije u stanju da ponudi osnovu koja bi u jednakoj meri bila prihvatljiva za sve građane. Ovo proizilazi već iz same činjenice pluralizma koncepcija koje uglavnom nisu kompatibilne.

Pošto nije moguće doći do konsenzusa na osnovama neke obuhvatne doktrine, Rolsovo rešenje za ovu teškoću se sastoji u tome da odgovor treba potražiti u političkoj koncepciji koja bi u najvećoj meri bila prihvatljiva za sve građane u demokratiji. Liberalna politička koncepcija je ona za koju Rols smatra da bi u tom pogledu bila najprihvatljivija. Ipak, treba imati u vidu da se i sama liberalna politička koncepcija sastoji od niza različitih gledišta. Imajući u vidu ovaj dodatni problem razgraničenja, Rols specifikuje svoj predlog tako što tvrdi da je politička koncepcija koja ima najviše šansi u pogledu postizanja preklapajućeg konsenzusa upravo njegova preferirana verzija teorije pravde, odnosno „pravde kao pravičnosti“. To je u osnovi ista ona koncepcija koju je Rols izložio u *Teoriji pravde*, samo što sada umesto idealizovane procedure odlučivanja kakva je „prvobitna pozicija“, koncepcija pravde treba da bude odbranjena kao politička koncepcija tako što bi zadobila svoje važenje na osnovu preklapajućeg konsenzusa. Podsećanja radi, principi pravde kao pravičnosti garantuju osnovne slobode, jednakost šansi u pogledu službi i pozicija, i dopuštaju društvene i ekonomske nejednakosti samo ukoliko one idu na dobit onih koji u društvu najlošije stoje.²² Preklapajućim konsenzusom u pogledu ovih principa bi, po Rolsu, ujedno bila postignuta najdublja i najrazložnija osnova društvenog jedinstva. Ovo jedinstvo dovodi do stabilnosti koja se ogleda u sledeća tri elementa: 1. institucije demokratskog društva su uređene uz pomoć najrazložnije političke koncepcije pravde, 2. ta politička koncepcija počiva na preklapajućem konsenzusu koji uključuje sve razložne obuhvatne doktrine i 3. javne diskusije koje se tiču ustavnih pitanja i osnovnih principa pravde se upravljaju prema najrazložnijoj političkoj koncepciji pravde.

Habermas (J. Habermas) je izneo primedbu povodom ovog Rolsovog stanovišta tvrdeći da test prihvatljivosti određene političke koncepcije ne može da bude isti kao i unutar-teorijski test konzi-

²² Za preciznu formulaciju principa pravde videti: Rawls, J. (1971) *A Theory of Justice*, Cambridge: Harvard University Press, p. 302.

stentnosti koji ima za cilj da obezbedi stabilnost dobro uređenog društva. Drugim rečima, Habermas primećuje da pretpostavka preklapajućeg konsenzusa podrazumeva da se o njoj pitaju realni građani „od krvi i mesa“, a ne fiktivni građani kakvi se pojavljuju, na primer, u apstraktnim konstrukcijama poput „prvobitne pozicije“. Ali ako tako stoje stvari, onda nije na filozofu da odlučuje koja koncepcija je najprikladnija za postizanje konsenzusa, već na samim građanima. Habermas zato kaže da „filozof u najboljem slučaju može refleksijom da pokuša da anticipira pravac u kome će se kretati realni diskursi onakvi kakvi će se oni verovatno pojaviti u uslovima pluralističkog društva. Ali takva manje ili više realistička simulacija ili realni diskursi ne mogu da budu inkorporirani u teoriju na isti način na koji je to, na primer, izvođenje mogućnosti samo-stabilizacije iz osnovnih premisa pravednog društva. Jer sada sami građani raspravljaju o premisama koje su formulisale strane u prvobitnoj poziciji.“²³ U direktnoj vezi sa ovom primedbom je i sledeća koja kaže da filozofija u naznačenom domenu treba da bude ograničena na razjašnjenje moralnih pitanja i procedura demokratske legitimacije, a ne da predlaže neku supstancijalnu koncepciju koja bi u najvećoj meri bila prihvatljiva.²⁴ Odluku o supstancijalnim pitanjima koja se tiču pravde, po Habermasu, takođe treba prepustiti samim učesnicima u procesu deliberacije. Rols, dakle, čini grešku kada unapred projektuje saglasnost oko supstancijalnih principa koje sa sobom nosi njegova koncepcija pravde kao pravičnosti. Nasuprot ovom shvatanju, Habermas smatra da koncepcija deliberativne demokratije treba da bude čisto proceduralna.

Sopstveni proceduralni pristup deliberativnoj demokratiji Habermas određuje kao suprotan u odnosu na liberalni i republikanski model demokratije. Za liberalni model je, po Habermasu, karakteristična zaštita privatnih interesa koja je reflektovana kako u ustavnim i zakonskim garancijama, tako i samom političkom procesu čiji je suštinski izraz glasanje kao izraz ličnih preferencija. Javna sfera u kojoj se formira političko mišljenje i politička volja funkcionisala bi, dakle, po tržišnom modelu. Habermas smatra kako republikanski model ima

²³ Habermas, J. Reconciliation Through the Public Use of Reason: Remarks on John Rawls's Political Liberalism, *Journal of Philosophy*, Vol. 92, No. 3, (Mar., 1995), p. 121.

²⁴ Isto, p. 131.

izvesnih prednosti u odnosu na liberalni, jer čuva prvobitni smisao demokratije kao institucionalizacije javne upotrebe uma koju praktikuju svi članovi zajednice. U tom smislu ovaj model se umesto na tržišnoj paradigmi, zasniva na paradigmi dijaloga.²⁵ S obzirom da je koncept deliberativne demokratije u saglasju sa ovim drugim modelom, Habermas posebnu pažnju posvećuje razgraničenju sopstvene koncepcije od savremene verzije republikanizma u vidu komunitarizma. Komunitaristi pretpostavljaju nužnu vezu između koncepta deliberativne demokratije i konkretne supstancijalno integrisane etničke zajednice. Nasuprot ovom shvatanju Habermas tvrdi kako njegova deliberativna koncepcija ne crpi legitimnu snagu iz konvergencije ka ustanovljenim etičkim ubeđenjima, već iz „komunikativnih pretpostavki koje omogućavaju da u igru uđu bolji argumenti u različitim formama deliberacije i iz procedura koje obezbeđuju fer proces pregovaranja.“²⁶ Habermas zaključuje kako normativni sadržaj treba da proistekne iz same strukture komunikativnog delovanja.

Međutim, sopstvenu proceduralnu koncepciju deliberativne demokratije Habermas pokušava da razgraniči od prethodne dve uz pomoć dodatne razlike između države i građanskog društva. Habermas smatra da je njegova koncepcija suprotna obema prethodnim, jer su one državno-centricirane. U suprotnosti prema ovim koncepcijama Habermas smatra kako proceduralna verzija deliberativne demokratije nudi sliku jednog decentriranog društva. Integralni deo ove slike je da se ravnoteža u smislu odlučivanja premešta na građansko društvo koje usmerava „administrativnu moć“ države i ima snažan uticaj na odluke koje se donose na državnom nivou. Umesto da se kao u liberalnoj koncepciji građansko društvo shvati u vidu proširenja sfere države, a deliberativna demokratija kao proširenje predstavničke demokratije, Habermas pretpostavlja kako je javna sfera u potpunosti autonomna i kako upravo ona treba da ima odlučujući uticaj kako na administrativnu sferu tako i na kanale kroz koje se generiše izborni proces. Zato i kaže da sa „političkom javnom sferom proceduralistički model postavlja jednu arenu za detektova-

²⁵ Treba imati u vidu da primedba koncepciji liberalizma koju Habermas ovde izlaže ne pogađa Rolsovu koncepciju političkog liberalizma koja i sama pretpostavlja određenu ideju deliberativne demokratije.

²⁶ Habermas, J. Three Normative Models of Democracy, in: Benhabib, S. (ed.) (1996) *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*, New Jersey: Princeton University Press, p. 24.

nje, identifikaciju i interpretaciju onih problema koji utiču na društvo u celini.²⁷ Ono što se ovde čini problematičnim nije toliko sama ideja proceduralizma, koliko težnja da se ona poveže sa politički koncipiranom javnom sferom. Naime, težnja da se balans između države i građanskog društva preokrene u korist ovog drugog, karakterističan je za socijal-demokratsku političku koncepciju. U tom pogledu bi Habermasov proceduralizam počivao na političkoj koncepciji socijal-demokratske prirode, i upravo kao takav predstavljao alternativu prethodno opisanim liberalnim i republikanskim političkim koncepcijama u koje je takođe ugrađen ideal deliberativne demokratije. Ono što Habermas previđa je da bi pretpostavka proceduralizma uzeta sama po sebi trebalo da bude neutralna u pogledu toga da li će se primeniti na osnovnu strukturu društva, kako to čini Rols, ili na javnu sferu građanskog društva, kako to čini Habermas. Drugim rečima, pretpostavka proceduralne deliberativne demokratije kakvu Habermas zastupa, mogla bi da bude koncipirana samo kao nezavisna u odnosu na bilo koju političku koncepciju, pa i onu koja se Habermasu čini najprivlačnijom. To da li su rezultati čistog proceduralnog istraživanja primenjivi u kontekstu pojedinih političkih koncepcija, sasvim je drugo pitanje.

Uprkos prethodno opisanim razlikama između različitih shvatanja deliberativne demokratije s obzirom na republikansku, liberalnu i socijal-demokratsku političku koncepciju, na kraju bi ipak trebalo istaći kako je zajednička pretpostavka svih ovih gledišta to da je javna deliberacija slobodnih i jednakih građana ono što čini osnov legitimnosti političkog odlučivanja. U tom pogledu su sve one suštinski saglasne.

4. Ideja o širokom učešću građana u uređenju političkog života zajednice stara je koliko i sama ideja demokratije. Međutim, ključni podsticaj za razvoj savremene teorije participativne demokratije bila je dominacija pluralističke teorije u periodu od početka 50-ih do kraja 60-ih godina XX-og veka. Pluralisti su, naime, došli do zaključka da široko učešće građana ne samo da nije moguće detektovati u savremenim demokratijama, već i da je dobro što je to tako, jer prekomerno mešanje građana u politička pitanja može negativno da se odrazi na stabilnost zajednice. Drugim rečima, to što se učešće građana u savremenim demokratijama svodi uglavnom na glasanje je

²⁷ Isto, p. 29.

pozitivna stvar, ako na tu činjenicu gledamo iz perspektive stabilnosti demokratskog poretka. Ukoliko se teorija deliberativne demokratije razvila kao direktna suprotnost teoriji društvenog izbora, moglo bi se reći kako je savremena teorija participativne demokratije nastala u direktnoj suprotnosti prema pluralističkoj teoriji. Njen osnovni cilj je da iznova afirmiše i dodatno osmisli ideje širokog učešća i kontrole koje građani treba da ispolje u pogledu života u zajednici. Umesto šumpeterovske slike po kojoj je demokratija vladavina političara, ovi teoretičari uglavnom smatraju kako je za uspešno funkcionisanje demokratije neophodna kontinuirana interakcija između izabranih predstavnika i samih građana. Teoretičari participativne demokratije kao svoje intelektualne pretke uglavnom navode Rusoa i Mila (J. S. Mill). Oni posebno naglašavaju Rusoov stav da suverenitet ne može da ima predstavnike, kao i Milovo viđenje da učešće u uređenju političkih poslova doprinosi moralnom razvoju ličnosti.

Prva savremena teorija participativne demokratije razvijena na ovim rusoovskim i milovskim osnovama nastala je 1970. godine, odnosno sa pojavom knjige *Participacija i demokratska teorija* Kerol Pejtmn (C. Pateman). Međutim, navedeni klasični autori su Pejtmenovoj poslužili samo kao osnova za razvijanje nekih konkretnih ideja u pogledu mogućnosti realizacije širokog učešća građana u uređenju zajedničkih poslova. Ona se zato naročito fokusirala na dve oblasti u kojima bi tako nešto bilo moguće, ali i delotvorno u pogledu transformacije čitavog demokratskog poretka. Iako Pejtmenova smatra kako je demokratizacija neophodna na svim nivoima počev od porodice, medija, obrazovanja, itd., ona posebnu pažnju posvećuje demokratizaciji u poslovnoj sferi. U tom pogledu predlaže koncepciju radničkog samoupravljanja kao onog modela koji bi trebalo u velikoj meri da doprinese kako transformaciji procesa odlučivanja u samoj toj sferi, tako i široj društvenoj transformaciji. Orijentacija na radno mesto je logična, jer zaposleni najviše vremena provode u radnom okruženju, tako da im i ne preostaje previše vremena za neko delotvornije političko učešće. Isto tako, odlučivanje po modelu radničkog samoupravljanja doprinosi transformaciji samog društvenog poretka utoliko što zaposleni imaju moć da direktno utiču na konačne odluke, te sami kreiraju onu poslovnu politiku koja je u interesu kako svakog od njih pojedinačno, tako i društva gledanog u celini. Iako danas ove ideje deluju prilično prevaziđeno, u kojoj meri su one bile uticajne u

periodu 70-ih i početka 80-ih godina XX-og veka najbolje svedoči činjenica da je Dal, najznačajniji predstavnik pluralističke teorije, 1985. godine objavio knjigu u kojoj je branio tezu da je za dalji razvoj demokratije nužna demokratizacija poslovne sfere upravo po modelu samoupravljanja.²⁸ Ova teza nastala je kao rezultat težnje da se odgovori na izazov daljeg razvoja demokratije u uslovima narastajuće ekonomske nejednakosti. Demokratizacija odlučivanja na radnom mestu bi trebalo, po Dalu, da bude garancija jednakosti u pogledu mogućnosti političkog odlučivanja, bez koje nema demokrataskog poretka. Zaključak Pejtmenove je nešto konkretniji jer ona tvrdi kako samo puno ili efektivno učešće građana u procesu demokratskog odlučivanja znači istinsku participaciju. Ukoliko je odlučivanje građana efektivno, onda oni učešće u samom procesu smatraju vrednim truda, što ujedno povećava i njihovu motivaciju da odgovorno i iskreno posvete vreme takvim aktivnostima. Druga važna zamisao Pejtmenove je da treba afirmisati lokalni nivo odlučivanja kao najprikladniji okvir za razvoj participativne demokratije. Već Ruso je tvrdio kako je istinska demokratija moguća jedino u manjim zajednicama. U istom duhu Pejtmenova smatra kako će ljudi u najvećoj meri biti zainteresovani da uzmu učešće u onim aktivnostima koje ih se neposredno tiču i na koje mogu efektivno da utiču. A upravo je lokalni nivo taj u kome je realno izvodiva takva vrsta odlučivanja u koju bi bili uključeni svi građani.²⁹

Sredinom osamdesetih značajan doprinos ovoj teorijskoj orijentaciji dao je Barber (B. R. Barber) sa svojim predlogom „snažne demokratije“ (strong democracy) za koju su karakteristične participacija, aktivizam i usmerenost ka dijalogu. Barber ovu ideju snažne demokratije vidi kao suprotstavljenu dvema drugim zamislima demokratije. Sa jedne strane ona je suprotstavljena „tankoj“ koncepciji predstavničke demokratije, a sa druge „punoj“ koncepciji unitarne demokratije. Za prvu je karakteristično svođenje uloge građana jedino na glasanje, koje je, po Barberu, najmanje vredno od svih prava karakterističnih za demokratiju, zatim se glasanje kao i osnovna prava, shvata po modelu ličnog interesa i kao rezultat sledi da su

²⁸ Videti: Dal, R. A. (1993) *Uvod u ekonomsku demokratiju*, Beograd: Savremena administracija

²⁹ Pateman, C. (1970) *Participation and Democratic Theory*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 110.

građani uglavnom apatični u pogledu uzimanja učešća u političkim aktivnostima. Za unitarnu demokratiju je tipično da se umesto na lične interese usmerava na čvršće veze u vidu bratstva ili „krvnog srodstva“ koje garantuju zajedništvo. Barber odbacuje drugu koncepciju zbog svoje potencijalne totalitarne dimenzije, dok se prvoj suprotstavlja insistiranjem na širokom učešću građana u kreiranju političkog života zajednice. Sopstveni koncept „snažne demokratije“ koji treba da omogući takvo jedno učešće on definiše kao „politiku po modelu participacije u kojoj se sukob u nedostatku nezavisne instance razrešava kroz participatoran proces tekućeg, neposrednog samo-zakonodavstva i stvaranja političke zajednice koja je u stanju da transformiše zavisne, privatne individue u slobodne građane, kao i pojedinačne i privatne interese u javna dobra.“³⁰ Osobnost Barberovog pristupa sastoji se u tome što je pokušao da ponudi čitav niz konkretnih predloga kako bi koncept „snažne demokratije“ bio sproveden u delo. Neki od tih predloga uključuju skupštine koje su formirane na nivou susedstva i koje imaju mogućnost donošenja političkih odluka, transformaciju odlučivanja na gradskom nivou koja podrazumeva reprezentativne sastanke, izbore uz pomoć kocke na lokalnom nivou, učestale referendume na nacionalnom nivou, građansko obrazovanje, itd. Vizija slobode koja treba da bude ostvarena uz pomoć ovih konkretnih mera su bučne skupštine u kojima se svakog dana muškarci i žene susreću kao građani i kroz raspravu zajednički učestvuju u određivanju kursa zajednice.

Novija gledišta po pitanju direktne demokratije, imaju tendenciju da ublaže suprotstavljenost između reprezentativne demokratije i participativnog modela, tako što definitivno odbacuju stanovište po kome demokratija može da funkcioniše bez vlade, parlamenta i partija, kao beznadežno utopijsko. Za razliku od većine koncepcija participatorne demokratije koje su na predstavničku demokratiju gledale kao na nužno zlo, teorije koje su se javile 90-ih godina u pozitivnom svetlu gledaju na ovaj neizbežan deo demokratskog odlučivanja. U tom kontekstu je Badž (I. Budge) razvio party-based model direktne demokratije koji podrazumeva uzajamno dopunjavanje predstavničkih i direktno-demokratskih instanci.³¹

³⁰ Barber, B. (1984) *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*, Berkeley: University of California Press, p. 151.

³¹ Ovaj model razvijen je u knjizi: Budge, I. (1996) *The New Challenge of Direct Democracy*, Cambridge: Polity Press

Po ovom modelu parlament i političke partije i dalje imaju svoju suštinsku zakonodavnu ulogu, međutim, ona je ograničena time što svaki od zakona mora da prođe i na referendumu koji uključuje sve građane na nivou države. Zahvaljujući ovom mehanizmu građani bi direktno bili uključeni u donošenje odluka, bili bi bolje informisani o ključnim zakonskim aktima, obrazovaniji s obzirom da ta akta treba dobro da poznaju i imali bi mogućnost da stave veto na one mere i politike za koje smatraju da favorizuju neke lične ili grupne interese.

Na kraju bi trebalo još dodati da je participativna demokratija, koja je suprotstavljena pluralističkoj teoriji s obzirom na pohvalu pasivnosti građana i teoriju društvenog izbora pošto na demokratsko odlučivanje gleda samo kao na privatan čin glasanja, gotovo u potpunosti kompatibilna sa deliberativnom demokratijom. Tačnije rečeno, iako ih treba razlikovati s obzirom na neka specifična obeležja, ove dve teorije u velikoj meri nadopunjuju jedna drugu i često se pojavljuju u nekoj vrsti „mešovite teorije“ u kojoj su njihovi elementi kombinovani.

Nakon predložene analize savremenih teorija demokratije ostaje da se preciznije odrede granice između njih, kao i da se opravda njihov izbor. Kada je reč o tačkama razgraničenja prva krupna razlika koja se nameće je ona između između prvog i drugog para teorija. Pluralistička teorija i teorija društvenog izbora mogu se nazvati ekonomskim teorijama demokratije s obzirom da na demokratski način odlučivanja gledaju iz perspektive interesa, koji se shvata ili kao interes neke grupe ili kao lični interes. Naime, ovaj naziv je već uveliko u opticaju u okviru demokratske teorije i on obuhvata kako navedene teorije, tako i širi krug srodnih teorija koje se zasnivaju na istim pretpostavkama. U nedostatku boljeg imena drugi par teorija, koji obuhvata deliberativnu i participativnu demokratiju, može se nazvati ne-ekonomskim ili altruističkim teorijama demokratije. Ovaj naziv je prikladan u meri u kojoj ove teorije kao osnovno polazište usvajaju mogućnost da građani žrtvuju svoje sopstvene interese zarad onoga što je na osnovu boljih razloga definisano kao opšte dobro. Gledano iz perspektive podele na ekonomske i altruističke teorije demokratije, čini se da je razlika između njih nepomirljiva i da nije moguće formulisati jedinstvenu teoriju, a da se ne naprave krupni ustupci u pogledu odustajanja od nekih pretpostavki karakterističnih za svaki od tipova teorija. Izazov za teoriju demo-

kratije koja treba da dokaže suprotno sastojao bi se u pretvaranju ove nepomirljive razlike u tačku spoja između navedenih tipova teorija i u završnom delu rada biće naznačeno koji bi pravac istraživanja bio najprimereniji ovakvom jednom pokušaju.

Ukoliko se sa ovog uopštenog plana pređe na preciznija razgraničenja između predloženih teorija, onda se linija razgraničenja može povući između svake od njih. Iako dele neke zajedničke pretpostavke, ekonomske teorije demokratije se u velikoj meri razlikuju s obzirom na metodološke pristupe i osnovna polazište.³² Metodološki gledano pluralistička teorija je deskriptivne prirode, dok je za teoriju društvenog izbora karakteristično čisto normativno istraživanje.³³ One se takođe razlikuju s obzirom na činjenicu da prva polazi od interesa koje imaju određene grupe, dok druga polazi od ličnih interesa izraženih u vidu preferencija. U kojoj je meri ova razlika značajna može se videti iz Olsonovog (M. Olson) određenja kolektivnog delovanja, koje je blisko polazištu teorije društvenog izbora, a koje u potpunosti dovodi u pitanje postojanje tako nečeg kao što je interes grupe koji svi njeni članovi u jednakoj meri slede. Olson je uz pomoć logike kolektivnog delovanja pokazao da ako se pođe od pretpostavke ličnog interesa, onda se pre može očekivati da će podsticaj za nesaradnju koji je praćen nekom kolektivnom dobiti, prevazilaziti individualni podsticaj za saradnju da se do te dobiti dođe.³⁴ Drugim rečima, pretpostavka da će neke individue biti „šverceri“ (free-rider) koji svoju dobit ostvaruju zahvaljujući doprinosu drugih ukazuje na pogrešku u težnji da se interes grupe shvati kao ono čemu svi njeni članovi u podjednako meri teže, kako to čini pluralistička teorija.

Generalna linija razgraničenja između ekonomskih teorija demokratije i deliberativne demokratije zasniva se na prethodno definisanoj opštoj podeli, jer su prve usmerene na interese, bilo da su

³² Pojedini autori tvrde kako ove dve teorije imaju sasvim obrnute logike kada je reč o stabilnosti demokratskog poretka. Za ovu tezu videti: Miller, N. R. Pluralism and Social Choice, *The American Political Science Review*, Vol. 77, No. 3., (Sep., 1983), pp. 734-747.

³³ S obzirom da je deskriptivno usmerena, pluralistička teorija se neprestano susreće sa teškoćama kada je reč o idealima demokratije. Za karakterističan primer videti: Dal, R. A. (1994) *Dileme pluralističke demokratije*, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, str. 32-34.

³⁴ Olson, M. (1971) *The Logic of Collective Action*, Cambridge: Harvard University Press, p. 2.

oni shvaćeni kao lični ili grupni, dok je deliberativna demokratija usmerena na postizanje konsenzusa u pogledu opšteg dobra. Međutim, mnogo zanimljivija razlika od ove uopštene je ona koja se tiče teorije društvenog izbora i deliberativne demokratije. Prva demokratiju uglavnom svodi na glasanje i uloga koju individue imaju je privatni čin glasanja. Druga ističe nužnost javne rasprave i javnog donošenja odluka pretpostavljajući da pojedinci u traganju za opštim dobrom mogu da apstrahuju sopstvene lične interese i preferencije i donesu one odluke koje su u opštem interesu. Ključni prostor neslaganja nalazi se, dakle, na mestu razgraničenja između ove dve teorije. Zato ne čudi da je najnovija teorija demokratije uglavnom obeležena preciznim definisanjem tačaka slaganja i neslaganja između ove dve teorije, pri čemu se odlučujući značaj uglavnom pridaje jednoj od teorija. Opisana usmerenost deliberativne demokratije na čin glasanja može biti shvaćena kao neka vrsta smernice za uspostavljanje bliže veze između ovih teorija. Izgleda da taj pravac istraživanja može da pruži nova zanimljiva i plodna teorijska istraživanja, ali i da ponudi niz konkretnih praktičnih rešenja za bolje funkcionisanje demokratije u savremenim uslovima.

Prethodno je istaknuto da postoji temeljna saglasnost između deliberativne i participativne demokratije u pogledu usmerenosti na opšte dobro. Međutim, i jedna i druga se mogu shvatiti u svojoj više realističnoj ili više utopijskoj dimenziji. Tako bi deliberativna demokratija shvaćena kao neka vrsta dopune odlučivanja u vidu glasanja bila suprotstavljena kako utopijskom viđenju deliberativne demokratije u kome se odlučuje samo na osnovu rasprave i postizanja konsenzusa, tako i utopijski shvaćene participativne demokratije kao dominantnog modela odlučivanja u političkom životu zajednice. U ovoj utopijskoj dimenziji deliberativna demokratija i participativna demokratija se u velikoj meri približavaju idealu anarhije. Moguće je, međutim, tačku razgraničenja prema anarhiji povući na takav način da unutar teorije ostaju sva prethodno opisana gledišta. Tako bi predstavnička demokratija dopunjena elementima deliberativne i participativne demokratije bila neka vrsta koncepcije koja je suprotna anarhiji. Činjenica je da većina teoretičara savremene demokratije ovakvu jednu koncepciju smatra kako realističnim opisom sadašnjeg stanja demokratije, tako i smerom u kome treba tražiti za daljim praktičnim rešenjima.

Opravdanje u pogledu izbora savremenih teorija demokratije koje su u ovom radu analizirane biće učinjeno s obzirom na pojedine slične klasifikacije koje su napravili drugi autori. Kaningem (F. Cunningham) tako pored razmatranih teorija razlikuje još liberalnu demokratiju, demokratski pragmatizam i radikalnu demokratiju.³⁵ S obzirom da se ne ograničava na savremene teorije, autor liberalnu demokratiju razmatra kako kroz istorijsku perspektivu, tako i s obzirom na neke novije rasprave. Treba istaći da u ovom radu nije bilo potrebe da se liberalna demokratija istakne kao posebna teorija, jer su pojedini autori koji su formulisali predložene teorije sebe razumevali upravo u tom širem kontekstu. Konceptija liberativne demokratije bila bi, dakle, šira politička konceptija sa kojom su kompatibilne ne samo teorije ovih autora, već i sve druge predložene teorije (iako ne u svim aspektima). Što se tiče demokratskog pragmatizma, važila bi takođe pretpostavka kompatibilnosti sa svim opisanim teorijama. Nešto drugačije stoji stvar sa radikalnom demokratijom, odnosno nizom stanovišta koja se zasnivaju na post-strukturalističkim pretpostavkama. Razlog zbog koga ova vrsta teorije nije uzeta u razmatranje bio bi što ona pre obuhvata niz kritičkih ili dekonstruktivistički usmerenih modela nego što nudi neku koherentnu i zaokruženu teoriju demokratije. Najzad, treba istaći da Kaningem različite ekonomske teorije demokratije razmatra pod zbirnim nazivom katalaksija. Uprkos tome što analizira neke od najvažnijih ekonomskih teorija demokratije, Kaningem se tek uzgredno osvrće na teoriju društvenog izbora. Ova odluka se čini neobičnom s obzirom na stvarni uticaj koji je teorija društvenog izbora imala u pogledu razvoja savremene demokratske teorije.

Predložena klasifikacija teorija demokratije u ovom radu naj-sličnija je onoj koju je zastupao Elster razlikujući tri vrste političkih teorija s obzirom na pitanje demokratije. On pored deliberativne i participativne demokratije u vidu ima i širu konceptiju koja se može nazvati ekonomskim teorijama demokratije, a u okviru koje uglavnom razmatra teoriju društvenog izbora.³⁶ Osnovna zamerka Elstеровom pristupu bi se sastojala u tome da nije u dovoljnoj meri

³⁵ Videti: Kaningam, F. (2003) *Teorije demokratije*, Beograd: Filip Višnjić

³⁶ Elster, J. The Market and the Forum: Three Varieties of Political Theory, in: Elster, J., Hylland, A (eds) (1986) *Foundations of Social Choice Theory*, Cambridge: Cambridge University Press, posebno pp. 103-104. i pp. 127-128.

razgraničio različite pristupe u okviru ekonomskog shvatanja demokratije, o čemu svedoči i zbirni naziv „privatno-instrumentalne“ teorije. Soward (M. Soward) je u pokušaju da identifikuje najnovije tendencije u okviru demokratske teorije takođe istakao deliberativnu i direktnu demokratiju, ali njima pridodaje sledeće četiri: globalnu demokratiju, asocijativnu demokratiju, ekološku demokratiju i politiku prisutnosti.³⁷ Imajući u vidu ova dodatna razgraničenja moglo bi se reći kako je opšte prihvaćeno stanovište da se na globalizaciju pre gleda kao na polje primene različitih teorija demokratije, nego kao na posebnu teoriju. Asocijativna demokratija, koja podrazumeva širok stepen učešća građana i prenošenje određenih funkcija države na lokalni plan i nevladine organizacije, mogla bi se smatrati nekom vrstom participativne demokratije. Ekološka demokratija se u velikoj meri zasniva na elementima participativne i deliberativne demokratije tako da je pitanje u kojoj meri se ona može smatrati nekom nezavisnom teorijom. Konačno, politika prisutnosti ili zastupljenosti manjinskih zajednica u okviru demokratskog društva se uglavnom razmatra kao deo šireg problema koji se tiče funkcionisanja predstavničke demokratije u savremenim uslovima.

Osnovno opravdanje u pogledu izbora teorija leži, ipak, u potrebi da se definiše širi teorijski okvir koji bi bio najadekvatiji za čitav niz daljih istraživanja. Imajući u vidu teorijski okvir koji obuhvata elemente svih razmatranih savremenih teorija demokratije, biće skicirana jedna od mogućih teorija koja se zasniva na nekim od tih elemenata. U cilju bliže specifikacije takve jedne teorije biće razmotreno nekoliko opštih karakteristika svake teorije. Teorije, dakle, mogu da budu:

1. deskriptivne/normativne
2. tanke/pune
3. imperijalističke/liberalne
4. atomističke/holističke

Treba istaći da upkos tome što se, uopšteno gledano, teorije mogu klasifikovati kao deskriptivne ili normativne, ova razlika najčešće nije u tolikoj meri odsečna. Drugim rečima, jedna celovita teorija obično sadrži kako normativne tako i deskriptivne elemente. Naime, da bi se formulisali neki konkretni predlozi kako bi stvari

³⁷ Videti: Soward, M. *Reconstructing Democracy: Current Thinking and New Directions*, *Government and Opposition*, Vol. 36., No. 4, (2001), pp. 559-581.

trebalo da stoje, često je neophodno da se najpre pruži adekvatan opis postojećeg stanja. Isto tako, jedna politička teorija koja je po svom usmerenju normativna, ukoliko prevede element izvodljivosti, nužno se ispostavlja kao utopijska. Ova fleksibilnost u pogledu distinkcije deskriptivno/normativno, ipak ne znači da nije moguće praviti jasnu razliku između deskriptivno i normativno usmerenih istraživanja. Tako bi od predloženih teorija pluralizam bio deskriptivna teorija, dok bi sve ostale bile normativne. Teorije su tanke ukoliko se sastoje od jednog ili manjeg broja elemenata. Puna su ako sadrže veći broj elementa. One su imperijalističke ako je taj jedan element osnova celokupne objašnjavačke moći teorije, ili liberalne ukoliko dopuštaju koegzistenciju različitih elemenata, odnosno, teorijskih pristupa. Konačno, teorije su atomističke ako podrazumevaju redukciju na neke osnovne elemente ili mehanizme, dok su holističke ukoliko različiti elementi ne samo da koegzistiraju, već bivaju povezani u sistematsku celinu. Imajući u vidu sve navedene karakteristike moglo bi se reći kako je, na primer, teorija društvenog izbora normativna, tanka, imperijalistička i atomistička.

Teorija koja bi sadržala elemente prethodno definisanog teorijskog okvira koji obuhvata sve razmatrane koncepcije demokratije, bila bi normativna, puna, liberalna i holistička. Međutim, nekoliko problema stoji na putu razvoja ovakve jedne teorije. Najpre to što je pluralistička teorija deskriptivna. Zatim, krajnja suprotstavljenost pluralizma i participativne demokratije po pitanju učešća građana u demokratskom odlučivanju. Potom to što pluralizam akcenat uglavnom stavlja na sukob, dok deliberativna demokratija pretpostavlja mogućnost razrešenja sukoba uz pomoć dijaloga. Takođe različita shvatanja racionalnosti u teoriji društvenog izbora i deliberativnoj demokratiji teško da mogu da budu usklađena. Ono što se na ovom stupnju razvoja teorije demokratije može konstatovati je inherentna ograničenost svake od ovih teorija uzete pojedinačno. Stoga je danas najprikladniji pristup onaj koji kombinuje elemente različitih teorija. Nužnost ovakve jedne „pick-and-mix“ strategije Sovard objašnjava sledećim rečima:

„Ponekad je u tekućim i kompleksnim raspravama, kakva je ona koja se tiče osobenosti demokratskih sistema, nužno da se učini korak unazad, da se preispitaju ključne pretpostavke i da se razmisli o povezivanju različitih, naizgled odvojenih elemenata i pozicija koje

su uključene u raspravu...Danas se ono što podrazumevamo pod ovim pojmom (pojmom demokratije – I. M.) nalazi u ubrzanom procesu postajanja raznovrsnim, manje simetričnim, više rastegljivim i kompleksnim. U tom smislu trebalo bi da budemo relaksiraniji kada je reč o novoj 'pick-and-mix' koncepciji proceduralne demokratije.³⁸

Generalna okrenutost ka proceduralizmu čini se krajnje opravdanom ukoliko se ima u vidu potreba da se nađe osnova koja bi bila zajednička za različite teorije. Sovard svoju verziju novog proceduralizma predstavlja kao argument drugog-reda, koji se ne zasniva toliko na viziji prvog-reda koja podrazumeva kako bi demokratija trebalo da izgleda, koliko na promišljanju i vrednovanju različitih takvih vizija. U tom pogledu se za željenu teoriju može reći da se uklapa u ovo određenje novog proceduralizma. Elementi od kojih se teorija sastoji bi bili sledeći: 1. preuzima se element sukoba iz pluralističke teorije, s tom razlikom što uz pomoć teorije igara biva analiziran na normativan, a ne deskriptivan način; 2. osnovno polazište ostaje individualna racionalnost, kao i u teoriji društvenog izbora, s tom razlikom što se vrše dalja proširenja pojma racionalnosti na tragu normativnosti u cilju približavanja konceptu deliberativne demokratije; 3. deliberativna demokratija se najpre shvata u čisto proceduralnom smislu, što omogućava povezivanje sa proceduralnim shvatanjem glasanja u okviru teorije društvenog izbora; i 4. participativna demokratija se shvata kao kompatibilna sa procesom strateškog planiranja i u tom pogledu se ispituju mogućnosti daljih praktičnih rešenja. Time bi bile obuhvaćene sve teorije koje podrazumeva naznačeni teorijski okvir, ili preciznije rečeno, ključni elementi analiziranih savremenih teorija demokratije. Ovakva jedna teorija trebalo bi da doprinese boljem razumevanju racionalnosti u kontekstu demokratije. Naznačeni teorijski okvir dopušta, međutim, i druga srodna istraživanja, kao i dalja proširenja u pogledu elemenata.

Literatura

- Arrow, K. J. (1963) *Social Choice and Individual Values*, New York: John Wiley & Sons
- Barber, B. (1984) *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*, Berkeley: University of California Press

³⁸ Isto, p. 580.

- Brennan, G., Pettit, P. Unveiling the Vote, *British Journal of Political Science*, Vol. 20, No. 3. (Jul., 1990), pp. 311-333.
- Budge, I. (1996) *The New Challenge of Direct Democracy*, Cambridge: Polity Press
- Cohen, J. Deliberation and Democratic Legitimacy, in: Hemlin, A., Pettit, P. (eds) (1989) *The Good Polity: Normative Analysis of the State*, Oxford: Basil Blackwell, pp. 17-34.
- Coleman, J., Ferejohn, J. Democracy and Social Choice, *Ethics*, Vol. 97, No. 1. (Oct., 1986) pp. 6-25.
- Dahl, R. A. (1956) *A Preface to Democratic Theory*, Chicago: Chicago University Press
- Dahl, R. A. Decision-Making in Democracy: The Supreme Court as a National Policy-Maker, *Journal of Public Law* 6 (Fall 1957), pp. 279-95.
- Dal, R. A. (1993) *Uvod u ekonomsku demokratiju*, Beograd: Savremena administracija
- Dal, R. A. (1994) *Dileme pluralističke demokratije*, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod
- Elster, J., Hylland, A. Introduction, in: Elster, J., Hylland, A (eds) (1986) *Foundations of Social Choice Theory*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1-10.
- Elster, J. The Market and the Forum: Three Varieties of Political Theory, in: Elster, J., Hylland, A (eds) (1986) *Foundations of Social Choice Theory*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 103-132.
- Fishkin, J. S. (1997) *The Voice of the People: Public Opinion and Democracy*, New Haven: Yale University Press
- Freeman, S. Deliberative Democracy: A Sympathetic Comment, *Philosophy & Public Affairs*, Vol. 29, No. 4, (Oct., 2000), pp. 371-418.
- Habermas, J. Reconciliation Through the Public Use of Reason: Remarks on John Rawls's Political Liberalism, *Journal of Philosophy*, Vol. 92, No. 3, (Mar., 1995), pp. 109-131.
- Habermas, J. Three Normative Models of Democracy, in: Benhabib, S. (ed.) (1996) *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*, New Jersey: Princeton University Press, pp. 21-30.
- Held, D. (1987) *Models of Democracy*, Cambridge: Polity Press
- Kanigam, F. (2003) *Teorije demokratije*, Beograd: Filip Višnjić
- Lijphart, A. Consociational Democracy, in: McRae, K. (ed.) (1974) *Consociational Democracy: Political Accommodation in Segmented Societies*, Toronto: McClelland and Stewart, pp. 70-106.

- Miller, N. R. Pluralism and Social Choice, *The American Political Science Review*, Vol. 77, No. 3., (Sep., 1983), pp. 734-747.
- Olson, M. (1971) *The Logic of Collective Action*, Cambridge: Harvard University Press
- Pateman, C. (1970) *Participation and Democratic Theory*, Cambridge: Cambridge University Press
- Pettit, P. (1997) *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*, Oxford: Oxford University Press
- Rawls, J. (1971) *A Theory of Justice*, Cambridge: Harvard University Press
- Rols, Dž. (1998) *Politički liberalizam*, Beograd: Filip Višnjić
- Schumpeter, J. (1976) *Capitalism, Socialism and Democracy*, London: Allen & Unwin
- Soward, M. Reconstructing Democracy: Current Thinking and New Directions, *Government and Opposition*, Vol. 36., No. 4, (2001), pp. 559-581.

Ivan Mladenović

CONTEMPORARY THEORIES OF DEMOCRACY

Summary

The aim of this paper is two-fold: first, to analyze several contemporary theories of democracy, and secondly, to propose a theoretical framework for further investigations based on analyzed theories. The following four theories will be analyzed: pluralism, social choice theory, deliberative democracy and participatory democracy.

Key words: democracy, voting, interest, preferences, common good